

Статья посвящена малоизвестной шевченковедческой проблематике писательского наследия Ю. Лавриненко. Он рассматривал категорию любви и кордоцентризм в качестве творческого, морально-этического, структурно-семиотического центра поэзии и всей жизни Т. Шевченко.

Ключевые слова: Т. Шевченко, П. Кулиш, М. Драгоманов, И. Франко, кордоцентризм.

T. SHESTOPALOVA

SHEVCHENKO'S PHENOMENON AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF INTERDISCIPLINARY ASPECT OF UKRAINIAN LITERARY CANON (Y. LAWRYNENKO'S WORK ABOUT T. SHEVCHENKO)

The article is devoted to unknown page of J. Lawrynenko's scientific legacy – Shevchenko's theme. Lawrynenko examined the category of love and kordocentryzm as a creative, ethic, structural-semiotics center of poetry and all life of T. Shevchenko.

Keywords: T. Shevchenko, P. Kulish, M. Drahomanov, I. Franko, a cordocentrysm.

УДК 821.161.2.09

Ірина БОРИСЮК

МІФОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА ПОЕЗІЇ ІГОРЯ РИМАРУКА

Статтю присвячено аналізу міфологічних символів у поезії І. Римарука. Особливу увагу приділено жіночим архетипам. Важливим є також співвідношення між словом і мовчанням у поетичному тексті.

Ключові слова: жіночі архетипи, міф, ритуальна структура.

Ігор Римарук належить до поетичного покоління вісімдесятників – покоління, яке, відмежовуючись від соцреалістичної традиції, продовжує іншу традицію, накреслену іменами П. Тичини, Є. Плужника, В. Свідзінського, київських неокласиків, поетів празького та варшавського кола. Саме тому В. Моренець назвав вісімдесятників «останнім поколінням високого поетичного модерну», а інші дослідники цієї поезії, серед яких – М. Ільницький, Ю. Ковалів, О. Никанорова, А. Макаров, М. Рябчук, Т. Салига, Е. Соловей та інші, – відзначили такі її риси, як культурологічність (ремінісцентність, «книжність», «філологічність») лірики, її інтелектуалізація, філософічність, концептуальність, метафоричність, історизм, зосередженість на етичній проблематиці. Аналізу поезій І.Римарука присвятив своє дослідження В. Моренець [11], Я. Голобородько [2],

кілька студій про деякі аспекти лірики поета (хронотоп, образ чоловіка, історіософська концепція) належать Н. Анісімовій [1]. Проте нині бракує досліджень, які б зосереджувалися на міфологічних та біблійних образах поезії І. Римарука, хоча, на нашу думку, вони являють собою важливий аспект його творчості.

«Нова мова» поезії вісімдесятників протистоїть «загально-доступній» мові соцреалістичного дискурсу на всіх рівнях, включаючи навіть граматичний і фонетичний, як це відбувається у вірші І. Римарука «Глосолалії» [13, с. 21]. Смысловий рівень тексту корелює з формальним, розглиблюючи значення, ускладнюючи символіку. Коли брати до уваги формальну організацію тексту, то недискретність мовленнєвого потоку, специфічна розбивка рядка мають підштовхувати до асоціації із сакральною мовою. Власне, слово «глосолалія» (від гр. *Glōssa* – мова і *laleîn* – говорити) позначає або мовлення у стані екстазу, або магічні поєднання звуків у замовляннях [7, с. 164]).

Слід сказати, що в усіх традиційних культурах сакральна мова, мова спілкування з Богами або предками відрізнялася від повсякденної або лексичним складом (так, Б. Малиновський повідомляє, що на островах Меланезії мова деяких замовлянь цілком складається з архаїзмів, значення яких подеколи незрозумілі навіть для самих чаклунів – [8, с. 189]), або синтаксичними особливостями (специфічна ритмізована структура тексту, наявність рим, асонансів, алітерацій тощо [12, с. 301]). Із часом такі особливості сакральної мови стають прерогативою поезії – саме тому вісімдесятникам залежить на віднайденні вихолощеного добою Слова, що осмислюється як сакральне.

У вірші «Глосолалії» І. Римарук вибудовує зворотний шлях – від поезії до сакральної мови – через порушення канонів традиційної поетичної мови. «Глосолалії» – це вимовлене одним подихом слово («*істинновамкажу*»), задихане мовлення пророка, слово-міф, що складається не зі звуків, а зі слів. Ідеться тут про слово первісне, яке не втратило ще свого зв'язку з річчю, слово, яке сотворило світ. Потенційність закладених у поетичному слові смислів корелює з потенційністю космічного зародка, який містить усі форми суцього: «*Істинно кажу вам / трава істинно кажу вам / вода...*», а також: «*...істинно кажу вам / огонь істинно кажу вам земля*». Вода, вогонь, земля входять до четвірки основних стихій, із яких було створено космос [10, с. 6–7]; трава є символом життя, яке виникає в

упорядкованому, одушевленому космосі. Отже, мовлення «істинного» слова не тільки корелює з біблійним «Спочатку було Слово», а й рівнозначне космогонії архаїчних міфологій. «Словозвізда» у поєії І. Римарука – це не тільки слово-як-початок (початок космосу і народження Христа, провіщене словом Бога-Отця та появою різдвяної зірки), а й слово-як-світло, слово-як-голос. Слово зі світлом споріднює сакральна природа обох, спільне джерело їхнього походження [3, с. 550–551]. Проговорювання первісного, початкового слова тотожне народженню космосу і народженню Бога, осмислених як проявлення світла (адже світло – це явлене у дії божество). Явленням божества є також протиставлене тиші (темряві, смерті) слово-голос («коли просурмить сурма»). У цьому контексті Словом є звук сурми.

Так автор описує ситуацію знецінення звичних, буденних, поділених на звук і смисл, однак позбавлених сенсу слів людської мови, протиставляючи їм звук сурми, глосолалії – знаки божественного світла. Слід також урахувати загальний культурний контекст, адже розщеплені «на колодку смислу й лезо звуку» слова належать темній епосі псевдорелігій, яка спотворила мову, перекрутила історію та культуру: у такій ситуації мові панівного соцреалістичного дискурсу протиставляється мовчання або «глосолалії». Слово є одночасно початком і кінцем, адже за мить до творення стискаються і вибухають час і простір, зникають «тоді» й «тепер», руйнуються просторові координати, що поділяють світ на «далеко» і «близько». Далина («Перші запільний тил»), глибина («другі бездонний плач»), земля («перші з-під ніг тилюга»), небо («другі пилот із крил») як просторові координати втрачають сенс, адже простір і час стискаються до єдиної точки, у якій суміщуються руйнування і творення, яка є «тут» і «тепер»: «голос там не з / бездонь сурми не звіддала».

Народження космосу, Бога і Слова поєднані єдиним неподільним зв'язком («словозвізда / істинновамкажу»). Однак найцікавішим, на нашу думку, є у вірші «Глосолалії» осмислення автором християнського концепту Богонародження, Богоявлення, який найменшою мірою є тілесним: «істинно не з лона кажу з долонь / пробитих вам немовля».

І. Римарук наголошує на не-материнському, не-тілесному аспекті народження, актуалізуючи акцентований християнською традицією зв'язок «Батько – Син» (аспект трійці), протиставлення народження

тілесного (материнське начало) народженню духовному (батьківське начало). У християнській іконографії найчастіше зображуваними є моменти народження (маленький Ісус) та смерті (розіп'ятий Ісус) Христа. Відповідно до архаїчних міфологій, під час народження та смерті людина найтісніше взаємодіє зі сферою смерті, із царством померлих предків, звідки походить і куди повертається її душа. Відповідно до християнського вчення, у такі миті людина перебуває найближче до Бога, який є джерелом усього сушого [15, с. 162–167]. У поезії І. Римарука смерть («*пробиті долоні*») і народження (образ немовляти) зливаються в одне, смерть переходить у народження, але й народження містить у собі майбутню смерть. В усіх комплексах уявлень, пов'язаних із Матір'ю-Землею, найтісніший її зв'язок із людиною проявляється саме у мить народження (лоно, з якого людина виходить) і смерті (лоно, в яке вона повертається) [3, с. 249–250]. Причому кладення покійника в землю аналогічне до кладення в неї насіння, яке має прорости новим життям [5, с. 380]. Натомість у християнстві народження та смерть Ісуса демонструють найтісніший зв'язок із Богом-Батьком (в архаїчних міфологіях такий зв'язок із батьком встановлюється під час ініціації – другого народження людини [6, с. 105–107]). Заперечення зв'язку з матір'ю і встановлення зв'язку з батьком означає, крім іншого, ствердження духовного народження на противагу тілесному [6, с. 97–114].

У І. Римарука кривність, тілесність, пуповинність, приземленість протиставляється світлу, голосу, слову, небу. Немовля не «з лона», а «з долонь» – це протиставлення сліпого, стихійного, біологічного народження (материнське начало – лоно) осмисленому, духовному творенню (батьківське начало – руки). Однак тут наявний ще й інший аспект. Якщо, відповідно до заданої автором матриці прочитання і розуміння тексту, яка передбачає співвіднесеність смислу / звуку, дискретного / недискретного мовлення, прописати ключову фразу поезії, то отримаємо: НЕ З ЛОНа, А (з) ДО ЛОН(ь), тобто не з лона (народження), а до лона (смерть). Отже, головним тут є не так протистояння материнського (тілесного) і батьківського (духовного), як виявлення двох іпостасей материнства, які стосуються народження-життя та смерті. Лоно / руки – це співвіднесеність материнського і батьківського, однак пробиті долоні / немовля – це співвіднесеність смерті й народження в єдиному образі Богині життя і смерті.

Аналогію можна продовжити: материнське, відповідно, корелює з тілесністю, стихійністю, смертю, а батьківське – з духовністю, упорядкованістю, життям (за висловом К. Г. Юнга, мати – це матерія, породжуюче лоно [16, с. 228], а чоловік-батько – це Логос, який постійно намагається вирватись із первісного тепла і темряви материнського лона [16, с. 233]). Батьківське начало одухотворює матерію, породжену Землею-лоном. Це одухотворення полягає у виокремленні речі із загальної аморфної маси через називання («істинно кажучи вам огонь»). Саме слово відділяє речі одна від одної, наділяє їх власним окремим буттям.

Відтак народження протистоїть творенню, бо істинне постання речі – це маніфестація її через слово. Отже, і Бог не народжується, а проявляється у тих словах, якими відмічено шлях до його пізнання (і в цьому сенсі Бог-син є словом на шляху до пізнання Бога-батька). Відповідно, материнське начало нерозривно пов'язане з тілом, смертю, темрявою, кров'ю, яка символізує одночасно і спорідненість через народження, і смерть. Отже, матір'ю Бога може бути лише жінка, очищена від тілесності, найповнішим виявом якої є материнство, адже поняття «смерть», «тілесність», «материнство» є тотожними. Цим, на наш погляд, пояснюється той факт, що Марія у поезії І. Римарука є Дівою, Покровою, а не Богородицею. Марія є Дівою, бо дівоцтво протиставляється материнству. Марія є Покровом (покров істини, покров слова), бо сокритість наближає її до знакової природи божества, яке являє себе через Слово, Світло, Голос.

Недарма безсила слова («слова його в жухлих віках – / наче в хаті, назавше порожній, / білі лебеді на килимках...») корелює з безпліддям землі («Чи на ній, мов на тій смоківниці / споконвічне прокляття дрима?») у поезії «Гнізда птичі та нори лисичі...» [13, с. 59]. Безсиле слово, безплідна, безлюдна земля, порожня хата – це метафори морального спустошення людини, девальвації цінностей, смерті Бога (адже світ, у якому немає Бога – це життя, позбавлене сакрального сенсу). Таким є смисл, який лежить на поверхні. Однак, коли проаналізувати символіку вірша, яка виявляє глибинні, не накреслені сюжетною лінією коди, то отримуємо все ту ж відповідність жіночого начала і смерті. Безсенсовність слова – не логос, а коливання повітря (недарма голоси «шолудиві», а земля «третяча»), перемога матерії над духом, аморфність хаосу. Безплідна земля – це передусім безлюдна

земля («*олов'яне безлюддя олив*»), дубльоване на іншому рівні протиставлення слова і речі, матерії й духу.

У християнській світоглядній системі людина є голосом світу (адже створений богом Адам дає ім'я кожній речі та істоті [9, с. 40]). Відповідно, світ, позбавлений людей – це і світ, позбавлений Бога. Отже, слова – «*білі лебеди на килимках*» – означають не так декоративність, позбавленість сенсу, як відсутність адресата. До краю проста і зрозуміла, але сфальшована і знецінена «мова влади», у якій план змісту дорівнює нулю, протиставляється тут новій мові, яка навіть через план вираження не хоче бути дотичною до панівного дискурсу. Слово, мовлене ні для кого – це порожнє слово, яке, не будучи переданим іншому, повертається до свого джерела. Слово, звернене на себе – це світ до творення, згорнуте буття, космічний зародок, річ-усобі. Тут автор через введення образу безплідної землі – смоківниці вибудовує аналогію «слово – зерно»: слово уподібнюється до зерна, що впало у безплідну землю і зогнило замість прорости. У цьому ж ряду стоїть образ «*назавше порожньої хати*»: хата, побудована ні для кого, співвідноситься зі словом, мовленим ні для кого. Відповідно, «*гнізда птичі та нори лисичі*» – метафора, що може бути витлумачена як протиставлення «свого» простору (людського, «культурного», освоєного) «чужому» (звіриному, природному, безлюдному). Із другого боку, «гнізда птичі та нори лисичі», «порожня хата», безплідна земля – це загальні означення пустки, порожнечі, незаселеності (а у зв'язку зі словом – і безсенсовності).

Слід сказати, що народна традиція асоціює пустку, незаповненість зі смертю, знищенням, убуванням, злиднями. Так, існувала заборона колахати порожню колицу [15, с. 562], а також тримати порожньою домовину (як зазначає Г. Кожолянко, якщо стара людина робила для себе домовину, то вона щороку насипала її зерном [5, с. 353]). Порожня, покинута хата вважалася нечистим місцем (відповідно до концепції наповненості простору, якщо у приміщенні не живуть люди, значить, там живуть демонічні істоти). Однак тут можливе й інше прочитання: порожні гнізда, нори й хати співвіднесені все з тим же материнським лоном, яке втягує людину до кола причинної залежності від народження, еросу та смерті. Відтак найстрашнішим є не фізичне знищення (*Чи боїться вона моровиці, / що вповзає у кров крадькома?*), що є післябуттям, і не те, що зветься небуттям, одвічним спокоєм, не перетвореним

у рух становленням і триванням (*Чи на ній, мов на тій смоківниці, / споконвічне прокляття дріма?*), а мертвотність матерії, не одушевленої словом (бо слово безсиле!), людина, обмежена лише своїм тілом:

*Чи не втямив іще подорожній,
що слова його в жухлих віках –
наче в хаті, назавше порожній,
білі лебеді на килимках?...*

Отже, слово-логос як наповненість (чоловіче начало, співвіднесене з небом, світлом, святістю) протиставляється лону-порожнечі (жіноче начало, співвіднесене із землею, темрявою, гріхом).

Досить своєрідно розгортається у вірші такий характерний для поезії І. Римарука концепт логосу-голосу, носіями якого є маргінальні постаті: вигнанець-блукалець (*У якому краю, чоловіче, / нині голову ти прихилив?*), сліпець, байстрюк (*Знає все, бо веде за собою / не одного сліпця й байстрюка*). Постать сліпця, крім того, що міцно асоціюється з персонажами Шевченкової поезії та архетипною для української культури постаттю сліпого кобзаря, лірника, бандуриста – носія народної мудрості, ще й має стосунок до фольклорних та міфологічних персонажів, сліпота яких є ознакою наділеності магічною силою, магічним знанням (адже сліпота в міфології тотожна надміру зору [9, с. 306]). Що стосується вигнання (нема пророка в отчім краю) і байстрюка, то вони є такими, що втратили зв'язок із рідною землею: вигнанець опиняється поза межами «свого» простору, а байстрюк – поза межами свого роду, тобто обидва є відторгнутими Матір'ю-Землею. Але оскільки і сліпець, і байстрюк, і вигнанець є медіаторами, трансляторами Слова-Логосу, джерелом якого є Бог, то їхнє відторгнення сприймається як відторгнення Бога, відторгнення животворного Логосу.

У вірші «Знак» [13, с. 106] жіноче начало протиставлене чоловічому як земне – небесному та життя – смерті. Життя осмислюється як пошук неба, пошук слова: *Сто світів облітав, як один, / Сто плечей закривавив об небо*. Долучення до Логосу є перериванням кривого зв'язку із Землею, убуванням тіла (*сто плечей закривавив об небо*). Відновлення цього зв'язку мислиться і як падіння, смерть (*Впав у темні обійми ожин, як покликала мати до себе*), і як проростання, відродження, набуття тіла (*до земного ества / притулив набубнявіле тіло*). Відновлення життєвої сили обертається, таким чином, втратою зв'язку з небом: на глибинному рівні відбувається почасти перегук, почасти полеміка з міфом про Антея [9, с. 83].

Архетип Матері-Землі накреслений у вірші безпосередньо, через пряме означення – «земне єство». Оце «земне єство» є лоном смерті й відродження, западання і проростання. Рух донизу позначає не тільки втрату зв'язку з небом, а й фізичну смерть (*Внав у темні обійми ожин*). Однак сила землі є силою перетворення: смерть, покладена в землю, проростає з неї новим життям, адже метафора «*набубнявілого тіла*» зближує образ тіла з образом зерна. Проростання, ставання травою символізує перемогу життя над смертю, однак позначає й одвічне стремління до неба: *гострим пальцем вказала трава / на високе криваве світило*. Та символіка земного і небесного є неоднозначною – небо, крім того, що позначає лет і прагнення світла, ще й містить у собі зародок смерті, небезпеку знищення («*криваве світило*»), а земна сила перетворення смерті на життя діє й у зворотному напрямку, перетворюючи життя на смерть.

Отже, через концепти життя і смерті в поезії І. Римарука актуалізуються міфо-ритуальні паралелі, пов'язані з архетипними образами жіночих божеств. Проте опозиція життя і смерті гранично розширює межі, будучи прописана через концепти явленості / потаємності, мовленості / немовленості, наповненості / порожнечі. Задля повноти розкриття всіх особливостей поетики І. Римарука у її зв'язку з язичницькою та християнською міфологіями є доцільним і перспективним, на нашу думку, проаналізувати образи мандрівника, Різдва, ночі (темені), пустки, зерна, голосу й нитки в ліриці поета.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Анісімова Н. П. Художні моделі поетичної історіософії Ігоря Римарука / Н. П. Анісімова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 4 (191). – С. 5–19.
2. Голобородько Я. Поетична меритократія: Василь Герасим'юк, Ігор Римарук, Тарас Федюк / Ярослав Голобородько. – К. : Факт, 2005.
3. Еліаде М. Мефістофель і Андрогін / Мірча Еліаде ; пер. з англ., нім., франц. – К. : Основи, 2001. – 591 с.
4. Ільницький М. Перегук через покоління (Нотатки про сучасну молоду поезію) / М. Ільницький // Київ. – 1986. – № 4. – С. 135–142.
5. Кожолянко Г. К. Етнографія Буковини / Г.К. Кожолянко. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – Т.2. – 424 с.
6. Кэмпбелл Дж. Герой с тысячами лицами / Джордж Кэмпбелл: пер. с англ. – К. : София, 1997. – 336 с.

7. Літературознавчий словник-довідник / О. Астаф'єв, З. Бичко, Б. Бірчак та ін. ; ред. Р. Т. Гром'як та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
8. Малиновский Б. Магия, наука и религия / Бронислав Малиновский ; пер. с англ. – М. : Рефл-бук, 1998. – 304 с.
9. Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М. : НИ «Большая Российская энциклопедия», Олимп, 2000. – Т. 1. – 672 с.
10. Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев / Гл. ред. Токарев С. А. – М. : НИ «Большая Российская энциклопедия», Олимп, 2000. – Т. 2. – 720 с.
11. Моренець В. П. Естетизм / Володимир Моренець // Моренець В. П. Оксиморон: літературознавчі статті, дослідження, есеї. – К., 2010. – С. 385–402.
12. Новикова М. Коментар / Марина Новикова // Українські замовляння / Упор. Москаленко М. Н. – К. : Дніпро, 1993. – С. 199–306.
13. Римарук І. Діва Обида: Видіння і відлуння / Ігор Римарук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 128 с.
14. Славянские древности. Этнологический словарь / Под ред. Толстого Н. И. – Т. 1 – М. : Международные отношения, 1995. – 584 с.
15. Славянские древности. Этнологический словарь / Под ред. Толстого Н. И. – Т. 2. – М. : Международные отношения, 1999. – 704 с.
16. Юнг К. Г. Душа и миф: Шесть архетипов / пер. с англ. – К. : Port-Royal, 1996. – 384 с.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2012

И. БОРИСЮК

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ ПОЭЗИИ ИГОРЯ РЫМАРУКА

Статья посвящена анализу мифологических символов в поэзии И. Рымарука. Особенное внимание уделено женским архетипам. Важно также соотношение между словом и молчанием в поэтическом тексте.

Ключевые слова: женские архетипы, миф, ритуальная структура.

I. BORYSIUK

THE MYTHIC ORIGINS OF POETRY BY IHOR RYMARUK

The article is dedicated to the analysis of the mythic symbols in the poetry by I. Rymaryk. Special attention is accorded to the female archetypes. The very important is interrelation between a word and a silence in the poetic text.

Key words: female archetypes, myth, ritual structure.

УДК 821.161.2.12